

АНОТАЦІЯ

Попова К. В. Полікультурний підхід у змісті підручників із всесвітньої історії для 7-8 класів (1991–2021 рр.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки, галузь знань 01 Освіта / Педагогіка. – Рівненський державний гуманітарний університет. Рівне, 2025 рік.

У дисертації на методологічному, теоретичному та практичному рівнях досліджено застосування впродовж 1991–2021 рр. полікультурного підходу в змісті підручників із всесвітньої історії для 7-8 класів.

Світ відмінностей, який останніми десятиліттями усталився внаслідок процесу глобалізації, актуалізував завдання підготовки здобувачів освіти до життєдіяльності в сучасній реальності. Реалізація цієї мети актуалізується із врахуванням багатоетнічного та поліконфесійного складу громадян України, завданням мінімізації ризиків протистояння її громадян на етнічному / конфесійному ґрунті, а також євроінтеграційним курсом держави. Запорукою досягнення органічної інтеграції здобувачів освіти в простір соціокультурних відмінностей й розмаїття є формування їх полікультурної компетентності.

Основоположна ідея дисертаційного дослідження полягає в тому, що застосування полікультурного підходу в процесі навчання історії, формування полікультурної компетентності здобувачів освіти є імперативом їхньої підготовки до життєдіяльності в світі соціокультурного розмаїття, засобом гармонізації взаємодії з представниками Інакшостей. Використання полікультурного підходу в освітньо-виховному процесі закладів загальної середньої освіти трактується запорукою врегулювання низки суперечностей різних рівнів (у тому числі соціально-політичному, теоретичному та емпіричному), що сприятиме зростанню ефективності їх функціонування.

Навчальні програми трактуються в дисертації нормативно-правовими документами, які визначають зміст шкільного курсу всесвітньої історії і

означають події, які, з одного боку, відповідали дискурсу полікультурного підходу, з другого, могли використовуватися авторами підручників для формування полікультурної компетентності здобувачів освіти. Доведено, що цьому сприяв методологічний плюралізм, зокрема – використання в процесі підручникотворення, поруч із формаційним, цивілізаційного підходу. Передумовою формування полікультурної компетентності учнів / учениць інтерпретовано врахування авторами підручників системоутворюючого потенціалу культури, застосування дискурсу соціально-культурної історії та знайомство учнів/учениць із різними історичними типами культури.

У дисертації визначено етапи просування вітчизняної історичної та педагогічної думки до застосування в освітньо-виховному процесі полікультурного підходу. Констатовано факт фіксації уваги на вітчизняній історії в роки становлення в Україні національної школи, витіснення всесвітньої історії на манівці переосмислення минувшини в перші роки її демократичного транзиту. Євроінтеграційний курс України, як і інтеграція вітчизняної педагогічної та історичної думки в ті методологічні підходи, які використовувалися дослідниками Заходу, змінили такий статус-кво, про що свідчило включення полікультурного підходу до складових змісту освітньої галузі «Суспільствознавство» «Державного стандарту базової і повної середньої освіти» 2004-го року. Попри те, що в подальших його редакціях цей підхід не використано, до переліку результатів навчання здобувачів базової середньої освіти включено формування їхньої толерантності.

Дослідження категоріального апарату спонукало трактувати полікультурну компетентність такою, яка формується в результаті поєднання складових громадянської та соціальної, а також культурної компетентностей. У дисертації сформульовані авторські інтерпретації понять «полікультурний підхід» та «полікультурна компетентність», визначено їх структурно-логічні схеми. Також визначено світоглядні засади, на яких авторами підручників мають репрезентуватися форми взаємодії представників різних соціокультурних самостей. У роботі представлена авторська інтерпретація періодизації навчальних програм із всесвітньої історії, визначені ті знання, які сприяють

формуванню полікультурної компетентності учнів/учениць 7-8 класів у процесі вивчення всесвітньої історії. Вони слугують критеріями, за якими здійснено аналіз підручників.

На основі проведеного аналізу визначено те, що передумовою покликання вітчизняних учених і авторів підручників до полікультурного підходу стали популяризація в Україні принципу толерантності, відмова від методологічного монізму та започаткований курс держави на євроінтеграцію. Полікультурність як засада, принцип і цінність знайшли відображення в низці Законів України та її підзаконних актів. Встановлено, що, на відміну від першого «Державного стандарту базової і повної середньої освіти», який покликався до полікультурного підходу визначаючи зміст освітньої галузі «Суспільствознавство», у подальшому від такого формулювання законотворець відмовився.

У роботі констатовано, що навчальним програмам із всесвітньої історії характерні поєднання формаційного та цивілізаційного підходів, християно- та європоцентризми. Домінуючими в них, незважаючи на рік запровадження, залишалися політичні та соціально-економічні аспекти історії, що перешкоджало послідовному застосуванню авторами підручників полікультурного підходу. Рівночасно цьому сприяла регламентація програмами вивчення низки тем, які тією чи іншою мірою відображали взаємодію представників Інакшостей.

На основі проведеного аналізу констатовано, що в більшості підручників, за яким здійснювалося навчання всесвітньої історії здобувачами освіти 7-8 класів у 1991–2021 рр., полікультурний підхід простежується фрагментарно. Досліджені текстові компоненти підручників доводять недостатнє представлення в регіональній культурі Європи Інакшостей, а відтак і культурних складових європейської регіональної культури.

У роботі досліджено відображення в параграфах підручників різних форм взаємодії Інакшостей. Встановлено, що у текстовому компоненті переважає конфліктологічний дискурс. Розповіді про імперії нерідко не відображають різних форм інтеракціонізму представників різних народів і віросповідань. Розповіді про приклади компромісів на релігійному ґрунті нерідко не

супроводжуються тими пояснюючими коментарями, які б сприяли кращому усвідомленню їх суспільно-політичного значення учнями/ученицями.

У дисертації констатоване недостатнє відображення в підручниках позаекономічної взаємодії Інакшостей, їхніх взаємовпливів, запозичень зокрема. Рівночасно сформульований висновок про те, що текстовим компонентам підручників в цілому властиве сприяння формуванню полікультурної компетентності здобувачів освіти.

У виражено обґрунтування того, що методичний апарат та ілюстрації підручників, суголосно їх текстовим компонентам, відображають християноцентризм, а значна частина ілюстрацій використана як засіб представлення суспільно-політичних процесів у різних державах світу. Відображаючи тематичну структуру навчальних програм, ті запитання і завдання, що сфокусовані на позаєвропейському світі, є малочисельні. Хоча цивілізації Сходу у позатекстових компонентах підручників присутні, християнський та позахристиянський світи представлені в них непропорційно. Попри це, внаслідок дослідження методичного апарату підручників, констатовано, що він у цілому сприяє формуванню полікультурної компетентності здобувачів освіти.

У роботі актуалізовано завдання врівноваження соціально-економічного, політичного та соціокультурного ракурсів історії, бодай часткове подолання європоцентризму навчальних програм для 8 класу тощо. Стверджується, що запропоновані зміни створять нові передумови для формування полікультурної компетентності здобувачів освіти, ефективніше сприятимуть їхній підготовці до життєдіяльності в світі відмінностей.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає у тому, що *вперше*:

- здійснено системний історико-педагогічний аналіз методологічних концептів і теоретико-методичних засад становлення і розвитку теорії та практики підручникотворення з шкільної історичної освіти упродовж 1991–2021 років у їх полікультурному вимірі;

- актуалізовано авторські критерії аналізу полікультурного дискурсу у змісті навчальних програм і підручників з всесвітньої історії для 7-8 класів в історичній ретроспективі: виникнення й поширення різних релігій, епіцентри (локальні цивілізації) й ареали їх функціонування; головні постулати найбільш поширених релігій, їхні морально-етичні, ціннісні системи; світогляд та поведінкові стандарти представників різних віросповідань; приклади взаємодії (толерантне співіснування, суперечності й конфлікти) представників різних етноконфесійних спільнот; історико-культурна спадщина недомінуючих груп, представників різних цивілізацій у світі;

- підтверджено авторську гіпотезу про вертикальний (взаємовпливи культур у різних хронологічних вимірах) і горизонтальний (взаємовпливи цивілізацій, держав, культур в одному часовому просторі) ракурси реалізації полікультурного підходу в навчальних програмах і підручниках з всесвітньої історії для 7-8 класів протягом 1991–2021 років;

- визначено сутність і розроблено структурно-логічні схеми формування полікультурного підходу (теоретико-методичні засади, соціокультурне «портретування» Інакших, форми їх взаємодії в окремих державах / регіонах світу) й полікультурної компетентності здобувачів освіти;

уведено в науковий обіг авторське визначення полікультурного підходу, під яким розуміється процес, що інтегрує здобувачів освіти у культурне розмаїття, вибудоване на морально-етичних доктринах релігій та визначеними ними поведінковими стандартами, з одного боку, та взаємодії (у тому числі запозичення й обмін) представників різних етноконфесійних спільнот, з іншого;

удосконалено: критерії вивчення текстового та позатекстового компонентів підручників з всесвітньої історії, які фіксують етноконфесійну гетерогенність, взаємодію Інакшостей і взаємовпливи культур;

- змістові характеристики структурних компонентів полікультурної компетентності (мотиваційно-ціннісного, когнітивного, діяльнісного) здобувачів освіти;

набули подальшого розвитку:

- трактування впливу суспільно-політичних (у тому числі – демократизації та євроінтеграційного курсу держави), соціально-економічних і психолого-педагогічних чинників, гуманізації на зміст шкільної історичної освіти у досліджуваний період;

- конкретні пропозиції щодо оптимізації застосування полікультурного підходу в навчальних програмах та підручниках з всесвітньої історії для 7-8-х класів у реаліях сьогодення.

Практичне значення одержаних результатів дослідження. Основні положення здійсненого комплексного історико-педагогічного аналізу дослідженої проблеми, його висновки можуть використовуватися в моніторингу підручників з історії на предмет застосування в них полікультурного підходу, їх впливу на формування полікультурної компетентності здобувачів освіти. Їх доцільно застосовувати під час написання підручників, у післядипломній педагогічній освіті, в процесі фахової підготовки вчителів історії освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр» та в якості Soft Skills майбутніх працівників освіти інших спеціальностей. Результати дослідження можна використати під час написання методичних рекомендацій про формування толерантності та культури миру. Теоретичні положення дисертації можуть бути використані у процесі викладання курсів з педагогіки, історії педагогіки, а також стати основою розробки авторського курсу «Полікультурність у шкільному курсі історії». Результати дослідження також можуть застосовуватися в неформальній освіті.

Ключові слова: полікультурний підхід, полікультурна компетентність, підручник, навчальна програма, здобувачі освіти, компетентність, текстовий компонент, позатекстовий компонент, автори підручників.

ABSTRACT

Popova K. V. Multicultural approach in World History textbooks for grades 7-8 (1991–2021). – Qualification scientific paper with the rights of a manuscript.

A thesis for the degree of Candidate in Pedagogical Sciences in specialty 011 Educational, pedagogical sciences, field of knowledge 01 Education / Pedagogy. – Rivne State University of the Humanities. Rivne, 2025.

The dissertation examines at the methodological, theoretical, and practical levels the application of the multicultural approach in the World History textbooks for grades 7-8 in 1991–2021.

The world of differences, which became established in recent decades as a result of the globalization process, has made relevant the task of preparing students for life in the modern reality. The implementation of this goal is urgent taking into account the multiethnic and multi-confessional composition of Ukraine's population, the task of minimizing the risks of confrontation between country's citizens on ethnic/confessional grounds, as well as the European integration course of the country. The key to achieving organic integration of students into the space of social and cultural differences and diversity is the formation of their multicultural competence.

The fundamental idea of the dissertation research is that the application of a multicultural approach in the process of teaching History, the formation of multicultural competence of students is an imperative for their preparation for life in a world of social and cultural diversity, a means of harmonizing interaction with representatives of Otherness. The use of the multicultural approach in the educational process of secondary education institutions is interpreted as a guarantee of resolving a number of contradictions at different levels (including socio-political, theoretical, and empirical), which will contribute to increasing the efficiency of their functioning.

The educational programs are interpreted in the dissertation as regulatory documents that determine the content of the school course of World History and designate events that, on the one hand, corresponded to the discourse of a multicultural approach, and on the other hand, could be used by textbook authors to form multicultural competence of students. The research proves that this was facilitated by

the methodological pluralism, in particular, the use of a civilizational approach in the process of textbook creation, along with a formative one. The prerequisite for the formation of the multicultural competence of students is interpreted as the fact that the authors of textbooks take into account the system-forming potential of culture, the use of the discourse of socio-cultural history, and the acquaintance of students with various historical types of culture.

The dissertation identifies the stages of the advancement of domestic historical and pedagogical thought to the application of the multicultural approach in the educational process. The research states the fact of focusing attention on domestic history during the years of the formation of the national school in Ukraine, and the movement of World History teaching in the direction of rethinking the past in the first years of its democratic transit. Ukraine's European integration course, as well as the integration of domestic pedagogical and historical thought into the methodological approaches used by Western researchers, changed this status quo, as evidenced by the inclusion of the multicultural approach in the content of the educational branch "Social Studies" in the "State Standard of Basic and Complete Secondary Education" of 2004. Despite the fact that this approach was not used in its subsequent editions, the list of learning outcomes for basic secondary education students includes the formation of their tolerance.

The study of the categorical apparatus prompted us to interpret the multicultural competence as one that is formed as a result of a combination of components of civic and social, as well as cultural competences. The dissertation formulates the author's interpretations of the concepts of "multicultural approach" and "multicultural competence", and defines their structural and logical schemes. The thesis also defines ideological principles on which the authors of textbooks should represent the forms of interaction of representatives of different social and cultural identities. The paper presents the author's interpretation of the periodization of World History programs, and identifies the knowledge that contributes to the formation of the multicultural competence of students in grades 7-8 in the process of studying World History. They serve as criteria for the analysis of textbooks.

Based on the conducted analysis, the thesis determines that the prerequisite for the use by domestic scientists and textbook authors of the multicultural approach was the popularization of the principle of tolerance in Ukraine, the rejection of methodological monism, and the course for European integration initiated by the government. Multiculturalism as a foundation, principle, and value was reflected in a number of Laws of Ukraine and regulations. The research established that, unlike the first “State Standard of Basic and Complete Secondary Education”, which referred to the multicultural approach when determining the content of the educational field “Social Studies”, the legislator further refused such a formulation.

The paper states that the World History educational programs are characterized by a combination of formational and civilizational approaches, Christian- and Eurocentrism. Despite the year of introduction, political and socio-economic aspects of history remained dominant in them, which prevented the consistent application of the multicultural approach by the authors of textbooks. At the same time, this was facilitated by the regulation of the programs of a number of topics that to one degree or another reflected the interaction of representatives of Otherness.

Taking into account the conducted analysis, the thesis states that in most textbooks used to teach World History to students in grades 7-8 in 1991–2021, the multicultural approach is traced fragmentarily. The studied textual components of the textbooks prove the insufficient representation of Otherness in the regional culture of Europe, and therefore the cultural components of European regional culture.

The paper examines the reflection of various forms of interaction of Otherness in textbook paragraphs. It was established that the text component is dominated by conflictological discourse. Stories about empires often do not reflect various forms of interactionism of representatives of different peoples and religions. Stories about examples of compromises on religious grounds are often not accompanied by those explanatory comments that would contribute to a better understanding of their social and political significance by students.

The dissertation states that textbooks do not adequately reflect the non-economic interaction of Otherness, their mutual influences, and borrowings in particular. At the

same time, the conclusion is made that the text components of textbooks as a whole contribute to the formation of multicultural competence of students.

The research clearly indicates that the methodological apparatus and illustrations of the textbooks, in harmony with their textual components, reflect Christian centrism, and a significant part of the illustrations are used as a means of presenting social and political processes in various countries of the world. Reflecting the thematic structure of the educational programs, those questions and tasks that focus on the non-European world are few. Although Oriental civilizations are present in the extra-textual components of textbooks, the Christian and non-Christian worlds are represented disproportionately. Despite this, as a result of the study of the methodological apparatus of textbooks, it was stated that it generally contributes to the formation of multicultural competence of students.

The thesis emphasizes the task of balancing the socio-economic, political, and socio-cultural perspectives of history, at least partially overcoming the Eurocentrism of the 8th grade educational program, etc. It is argued that the proposed changes will create new prerequisites for the formation of multicultural competence of students, and will more effectively contribute to their preparation for life in a world of differences.

The scientific novelty of the obtained research results is in the fact that for the *first time*:

- a systematic historical and pedagogical analysis of methodological concepts and theoretical and methodological principles of the formation and development of the theory and practice of textbook creation in school history education during 1991–2021 in their multicultural dimension was carried out;

- the author's criteria for analyzing multicultural discourse in the content of educational programs and textbooks on World History for grades 7-8 in a historical retrospective have been proposed: the emergence and spread of various religions, epicenters (local civilizations) and areas of their functioning; the main postulates of the most widespread religions, their moral and ethical, value systems; worldview and behavioral standards of representatives of different religions; examples of interaction (tolerant coexistence, contradictions and conflicts) of representatives of different

ethno-confessional communities; historical and cultural heritage of non-dominant groups, representatives of different civilizations of the world;

- the author's hypothesis about the vertical (interactions of cultures in different chronological dimensions) and horizontal (interactions of civilizations, states, cultures in the same time space) perspectives of implementing the multicultural approach in educational programs and textbooks on World History for grades 7-8 during 1991–2021 has been confirmed;

- the essence of the multicultural approach (theoretical and methodological principles, socio-cultural “portrayal” of Others, forms of their interaction in individual countries/regions of the world) and multicultural competence of students have been determined and structural and logical schemes have been developed;

the author's definition of the multicultural approach *has been introduced into scientific circulation*, which refers to the process that integrates students into cultural diversity, built on the moral and ethical doctrines of religions and the behavioral standards they define, on the one hand, and the interaction (including borrowing and exchange) of representatives of different ethno-confessional communities, on the other;

the research has improved: criteria for studying the textual and extra-textual components of World History textbooks that capture ethno-confessional heterogeneity, the interaction of Otherness, and the mutual influence of cultures;

- content characteristics of the structural components of multicultural competence (motivational-value, cognitive, activity) of students;

the thesis has further developed:

- interpretation of the influence of socio-political (including democratization and the state's European integration course), socio-economic and psychological-pedagogical factors, humanization on the content of school history education in the period under study;

- specific proposals for optimizing the application of the multicultural approach in educational programs and textbooks on World History for grades 7-8 in the modern realities.

Practical significance of the research results. The main provisions of the comprehensive historical and pedagogical analysis of the researched problem and the

research conclusions can be used in monitoring history textbooks for the application of the multicultural approach in them, their impact on the formation of multicultural competence of students. They are advisable to be used when writing textbooks, in postgraduate pedagogical education, in the process of professional training of history teachers of the educational qualification level “Bachelor” and as Soft Skills of future educators in other specialties. The research results can be used when writing methodological recommendations on the formation of tolerance and a culture of peace. The theoretical provisions of the dissertation can be used in the process of teaching courses on pedagogy, history of pedagogy, and can become the basis for developing an individual course “Multiculturalism in the school history course”. The results of the research can also be used in non-formal education.

Key words: multicultural approach, multicultural competence, textbook, educational program, students, competence, textual component, extra-textual component, textbook authors.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні результати дисертації

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Попова К. Відображення взаємодії культур та народів у підручниках з всесвітньої історії для 7 класу (1995–2020 рр.). *Педагогічна наука і освіта XXI століття*. 2024. № 3. С. 292–305. URL: <http://surl.li/bkfmxm>

2. Попова К. Теоретичні засади реалізації полікультурного підходу в процесі вивчення історії здобувачами загальної середньої освіти. *Інноватика у вихованні*. 2024. Випуск 19. С. 233–241. URL: <http://surl.li/phpkgj>

3. Попова К. «Загублені»: Крим та кримські татари у змісті шкільної історичної освіти. *Науковий вісник Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка*. Серія: Педагогічні науки. 2022. Випуск 14. С. 135–144. URL: <http://surl.li/hbxwqg>

4. Попова К. Нормативно-правові акти України про загальноосвітню школу: витоки полікультурної компетентності. *Інноватика у вихованні: збірник наукових праць*. 2022. Випуск 15. С. 330–339. URL: <http://surl.li/qrcgpy>

Опубліковані праці апробаційного характеру

5. Попова К. Полікультурний підхід осягнення історії в закладі загальної середньої освіти. *Електронний збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (з онлайн включенням) «Модернізація освіти та соціальної роботи в контексті глобальних викликів»*. Рівне, 2023. С. 133–136. URL: <http://surl.li/rzaphb>

6. Попова К. Шкільний курс історії як інструмент колективної пам'яті: досвід України. *Матеріали I Міжнародної наукової конференції «Політика пам'яті. Досвід Європи для України»*. 17–18 листопада 2023 р., м. Запоріжжя. С. 125–127. URL: <http://surl.li/wfivcs>

7. Попова К. В. Інший у просторах неформальної та формальної освіти: дві стратегії формування полікультурної компетентності. *Збірник Міжнародної наукової конференції «PUBLIC HISTORY. Історія в публічному просторі»* (Київ, 20 травня 2022). Київ, 2022. С. 72–74. URL: <https://surl.li/zgsisj>

8. Попова К. Еволюція (не)присутності Кримського півострова у шкільному курсі історії України (1991–2016 рр.). *Наука, освіта, суспільство очима молодих: збірник матеріалів XV Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти та молодих учених*. Рівне: Рівненський державний гуманітарний університет, 2022. С. 65–67. URL: <http://surl.li/bsxizq>

9. Попова К. В. Формування загальнокультурної компетентності школярів України як передумова їх гармонійної взаємодії з представниками Іншості. *Збірник наукових праць за матеріалами II міжнародної науково-практичної конференції «Multidisziplinäre forschung: perspektiven, problem und muster»*. Відень, 26 листопада 2021. Том 3. Wien Vinnytsia: List Verlag. in Ullstein Buchverlage GmbH & Europäische Wissenschaftsplattform. 2021. С. 57–59. URL: <http://surl.li/ontlnk>

**Опубліковані праці, які додатково відображають
наукові результати дослідження**

10. Попова К., Гон М., Гон С. Голокост у гебіті «Рівне»: методичний посібник. За наук. ред. к. і. н., доц. Наталії Івчик. Рівне: Волинські обереги, 2024. 160 с.

11. Попова К. Полікультурність у навчальних програмах з історії для 7–9 класів (1991–2001 рр.). *Modern engineering and innovative technologies*. 2023. Issue 29 / Part 3. Pp. 88–97. URL: <http://surl.li/moqqfa>

12. Гон М., Попова К. Пам'ять про Іншого як імператив формування загальнокультурної компетентності індивіда. *Суспільно-політичні та історичні аспекти розвитку сучасної єврейської громади України: європейський контекст: монографія*. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. С. 221–242. URL: <http://surl.li/ontlnk>

13. Попова К. Когнітивний та виховний потенціал полікультурної освіти. *W trosce o rozwój i bezpieczeństwo dziecka we współczesnym świecie. Aspekty społeczno-prawne*. Legnica–Warszawa. 2022. S. 439–452. URL: <https://surl.li/qkocjg>